

G. Č. Slogiausią išpūdį šioje istorijoje daro teismo procesas. Tai gal ir pradėkime nuo teismo ir teisėjų. Man regis, Rusijoje prasidėjo žmogaus asmeninės atsakomybės už savo poelgius epocha. Pasirinkt – dalyvauti niekšybėje ar ne – gali visi. Didžiojo Teroro laikais teisėjas ir prokuroras šlampavo kaltinamuosius nuosprendžius iš baimės dėl savo gyvybės. Brežnevo laikais atsisakę nuteisti disidentą patys rizikuotų atsidurti kalėjime arba psichiatrijos ligoninėje. O dabar grėsmė kyla viso labo tik karjerai. Galima nusivilkti mantiją ir pasukti į advokatūrą. Vadinasi, pasirinkimas ne toks jau dramatiškas, ir niekšybei pateisinimų nėra. JUKOS byla – gėdingiausias posovietinio teismo istorijos puslapis. Jis tikrai pakliūs į istorijos vadovėlius. Pakliūs ne tik nuteistųjų, bet ir teisėjų bei prokurorų cecho „pirmūnų“ pavardės, kaip jau nutiko nepamirštamajai teisėjai Saveljevai, dergusiai veltėdij Josifą Brodskį*. Ką Jūs galvojate apie vykdytojus, kurie vadovavo bylos tyrimui, atstovavo kaltinimui, skelbė nuosprendį? Buvau Jūsų, taip pat Aleksaniano** teisme ir vis stebėjau jų veidus. Kas tose jų sielose dedasi? Ir negaliu suprasti, kodėl tie žmonės nesusimąsto, kad praeis visai nedaug laiko, ir jų gėdysis savi vaikai? Kokie čia ypatingi žmonės, iš ko jie?

M. CH. Kai kas nors pradeda kalbėti, kaip pasikeitė Rusija nuo sovietinių laikų, aš prisimenu teismą. Kvailai skambės, bet teismas suteikė man galimybę pamatyti ir iš naujo įvertinti savo kolegas, bendrapiliečius. Jūs norite išgirsti apie prokurorą Šochiną, apie teisėją Kolesnikovą? Tai – smulkūs valdininkėliai, kurie niekada nebūtų prileisti prie tokio proceso, jeigu prieš juos nebūtų surinkta mirtino *kompromato*. Apie Kolesnikovą rašė „Novaja gazeta“: ji buvo „pamauta“ ant

* 1964 m. Leningrado teismas (teisėja Saveljeva) apkaltino J. Brodskį veltėdžiavimu ir 5 metams ištrėmė į Archangelsko sritį kirsti miško.

** Vasilijus Aleksanianas – buvęs JUKOS viceprezidentas.

skundo, kuris gulėjo Generalinėje prokuratūroje, kol vyko procesas. Pagal analogišką skundą jos kolegos gavo po 12 metų (butų reikalai). Ne man spręsti, ar tai tiesa, visgi manau, Kolesnikova geriau už mane žinojo, kad tiesa tokiais atvejais nėra svarbi. O dėl Šochino, jo bėdos taip pat suprantamos. Jo apsisprendimas neprieštarauti vadovybei ir kūrybingai meluoti teisme (apie tai ten pasakiau), deja, yra neišvengiamas vienas kito dangstymo sistemos, kuriai jis priklauso, padarinys. Dabar tą sistemą pamažu mėginama griauti, o prokuratūroje yra daug žmonių, kurie norėtų būti nepriklausomi ir gali tokie būti, nes yra išsilavinę, reiklūs ir nesusikomprotavę. Daug, bet ne visi. Nūdienos nomenklatūra remiasi *kompromato* turėjimu, t. y. galimybe sunaikinti mėginantį „pasispardyti“. Ar tai gerai? Žinoma, pasibjaurėtina. Į viršų kyla labiausiai „susitepę“, savo iškreiptus moralės principus visuomenei perteikiantys asmenys. Bet ar verta apie juos kalbėti? Apgailėtini, nelaimingi žmonės, kurie senatvėje bijos mirti. Teismo proceso metu mane pribloškė kas kita. Kaltintojai apklausė per pusantro tūkstančio žmonių. Daugelį – grasindamas paversti kaltinamaisiais (kai kuriuos ir pavertė). Teismo posėdžiui išrinko šiek tiek per 80. Ir šitie žmonės, visai pagrįstai būgštavę dėl savo likimo, vis dėlto atsispyrė pagundai. Nė vienas, pabrėžiu, nė vienas nedavė parodymų prieš mudu su Platonu*. O kai kurie net pasiryžo mus ginti. Ir taip elgėsi kaltinimo liudytojai, atrinkti iš tų, kurie galėjo manyti, kad esame juos nuskriaudę. Negaliu pamiršti buvusio „Apatito“ direktoriaus Anatolijaus Pozdniakovo, buvusio Murmansko srities gubernatoriaus Jevgenijaus Komarovo, dešimčių žmonių, kurie, nors stipriausiai spaudžiami, atsisakė eiti prieš savo sąžinę. Beje, tarp jų buvo ir prokuratūros darbuotojų, atsisakusių meluoti pagal viršininkų nurodymus (nežinau, ar verta dabar minėti jų pavardes). Vis dėlto mes gyvename jau visai kitokioje šalyje. Taip, pašlemėkų dar užtekstinai, bet piliečių, tikrų piliečių jau daugiau, ir toliau vyksta minios virsmas į piliečių bendruomenę. Didžiausia Putino klaida, kad norom

* Platonas Lebedevas – buvęs JUKOS valdybos narys.

ar nenorom jis šį procesą pristabdė, pristabdė piliečių visuomenės formavimosi procesą. Dabar yra vilties, kad šis procesas atsinaujins, ir dėl to jaučiuosi laimingas. Gal ir kvailai skamba šie žodžiai.

G. Č. Kodėl Jūs išvis sutikote dalyvauti teisme, toje akivaizdžioje teisingumo profanacijoje? Ar nebūtų buvę teisingiau iš karto pareikšti: „darykite ką norite, mūsų teismo objektyvumu aš netikiu ir dalyvauti jūsų žaidimuose neketinu“? O gal turėjote kokių nors iliuzijų?

M. CH. Juoksitės, bet aš pasirodžiau esąs ganėtinai naivus. Žinoma, neabejojau, kad prokuratūrai pavyks ilgai išlaikyti mane kalėjime, tačiau bemaž iki galo netikėjau, kad teismas galėtų paskelbti kaltinamąjį nuosprendį neturėdamas įrodymų ir, svarbiausia, nepaisydamas akivaizdžių faktų, dargi viešo proceso metu. Maniau, teismas vis dėlto yra teismas, gal šiek tiek ir įtaikaus kaltintojams, bet tiesiogiai pažeisti įstatymo jis negali... Pasirodo, dar ir kaip gali. Ne, iš pradžių viskas vyko gana padoriai, bet 2005 m. pradžioje kažką kažkur išsikvietė, ir tada aš supratau: su šitais nėra apie ką kalbėtis. Bet liko visuomenė, investuotojai, mano kolegos, bendradarbiai, ir aš privalėjau paaiškinti, kad jie priklausė ne nusikalstamai grupei, o dirbo normalioje įmonėje, kuri pakliuvo tarp girnų ne šiaip dėl politinių motyvų, o dėl kaltinimų nebūtais nusikaltimais. Ir sprendžiant iš to, kad visi JUKOS darbuotojai mielai priimami į darbą tiek pas mus, tiek užsienyje, – man tai pavyko.

G. Č. Grįžkime atgal. Į akimirką, kai valdžia priėmė galutinį sprendimą: sodinti. Su kuo tik nuo tada nesu šia tema kalbėjęs! Visiems buvo ir tebėra įdomu, kokia tikroji asmeninio Putino karo su Jumis priežastis. Teko išgirsti įvairiausių versijų. Įsidėmėtina, kad niekas, nė vienas žmogus, su kuriuo apie tai kalbėjausi, rimtai nevertino oficialiai pateiktos versijos, esą JUKOS neteisėtai grobė svetimą nuosavybę, tyčia vengė mokėti mokesčius ir už tai juos visus, niek-

šus, pasodino. Pirmiausia pats JUKOS buvo nugvelbtas visiems matant ir be jokios gėdos. Be to, daugelis girdėjo, kad JUKOS į išdą sumokėdavo daugiau mokesčių, negu dabar moka jį surijusi „Rosneft“, nors nafta per tą laiką pabrango keturis kartus. „Chodorkovskį pasodino už nieką“, – tokia buvo visų nuomonė. Dabar išvardysiu paplitusias versijas, o Jūs pasakysite, kuri iš jų arčiausiai tiesos. Artimiausia oficialiai teorija (pavadinkime ją I versija) atrodo maždaug taip. Visi 1990-ųjų oligarchai turtus susikrovė neteisėtai. Priėti prie žemės gelmių jiems leido valstybė, todėl bendraudami su valdžia jie turėjo paisyti tam tikrą konvenciją. O Chodorkovskis, susikrovęs milijardus, šį slaptą susitarimą pažeidė ir pradėjo elgtis kaip nepriklausoma visuomeninė politinė jėga. Jo pavyzdžiu galėjo pasekti kiti milijardieriai, ir Rusija vėl būtų nublokšta į nerimastingus „septynių bankininkų valdymo“* laikus. Taip, Chodorkovskio atžvilgiu Putinas taikė neteisėtus ir nesąžiningus metodus, bet kitaip elgtis nebuvo galima. Oligarchus reikėjo pagašdinti ir prigriebti. II versiją, romantinę, man atskleidė Viena Puikiai Informuota Dama. Atseit į Putino susitikimą su oligarchais jūs vienintelis išdrįsote ateiti be kaklaraiščio, apsivilkęs golfa, ir Garantas**, labai jautriai reaguojantis į išorinius pagarbos ženklus, esą pasakė: „Eidamas pas Bushą, kaklaraištį taigi būtų pasirišęs.“ Ir užslėpė širdyje mirtiną nuoskaudą. Toji pati dama pasakė: „Ir apskritai Jis negali pakęsti aukštų vyrų.“ (Čia jau aiški nesąmonė. Tokiu atveju reikėjo sodinti Michailą Prochorovą.) III versiją man papasakojo vienas Valstybės Žmogus. Kompetentingi organai prezidentui pranešė, kad Chodorkovskis planuoja investuoti milijardus į „oranžinį“ scenarijų. Dėl visuomenės ramybės prezidentas priėmė

* „Septynių bankininkų valdymas“ – (terminas sudarytas pagal ist. analogiją su Septynių bojarinų valdymu) populiarus 7 stambaus Rusijos finansų verslo atstovų neformalios grupės pavadinimas. Jie atliko svarbų politinį ir ekonominį vaidmenį, kad 1996 m. Borisas Jelcinas būtų perrinktas Rusijos prezidentu. Tarp jų paminėtini Borisas Beresovskis, Michailas Chodorkovskis, Piotras Avenas, Vladimiras Gusinskis ir kt.

** Pašaiپی V. Putino pravardė.

sunkų, bet vienintelį teisingą sprendimą. IV versija – mano. Galiu nesunkiai įsivaizduoti, kad keturiasdešimtmetis žmogus, kadaise išsikėlęs ambicingą uždavinį tapti sėkmingiausiu naujosios Rusijos verslininku, kažkuriuo metu staiga suvokė, kad, grubiai kalbant, ne piniguose laimė. Ką gi, tapau turtingiausiu, o kas toliau? Jėgų užtenka, dar pusė gyvenimo prieš akis ir norisi nuveikti ką nors iš tikrųjų didingo, pavyzdžiui, padėti Rusijai pagaliau tapti civilizuota, konkurencinga šalimi. Ir šis veržlumas kažką nejuokais išgąsdino. Kuri versija artimesnė tiesai? Kas iš tikrųjų nutiko?

M. CH. Matyt, iš pradžių valdžia norėjo turėti įtakingas verslo grupes kompromituojančią medžiagą, bet vėliau atsirado radikalių planų. Reikia pripažinti, pokalbis su prezidentu apie žaidimo taisykles buvo. Šio pokalbio metu (2000 m.) Putinas pasakė, jog tikisi, kad didžiausios įmonės nebus panaudotos siekiant politinių tikslų. Ir mes visi (taip pat ir aš) pareiškėme, kad šią poziciją remiame. Verslo struktūros neturi būti susietos su politika, nes nuo jų priklauso žmonių aprūpinimas gyvybiškai svarbiomis prekėmis ir paslaugomis. Šį įsipareigojimą JUKOS vykdė iki galo, nors Generalinė prokuratūra padarė viską, kad sužlugdytų tiekimus (net areštavo gamybos turtą ir sąskaitas). Bet apie tai, kad verslininkai nedalyvautų politikoje asmeniškai ar kaip lobistai, niekada nebuvo kalbama. Tiesą sakant, iki 2003 m. ir prezidento administracija, ir vyriausybė iš mūsų lūpų žinojo, kam mes padedame, kokiais klausimais darome lobistinę įtaką. Viskas pasikeitė 2003 m. Galima spėlioti, kodėl – gal dėl artėjančių rinkimų, gal dėl „arti kūno“ esančių jėgos sparno atstovų informacinės politikos, o gal tiesiog pasibaigė kiplingiškiosios „vandens paliaubos“*. Šiaip ar taip, kryptis pakito staiga ir nieko iš anksto neaptarus. Atvirai kalbant, tuo metu ir mano požiūris pasikeitė, tie pokyčiai brendo 2001–2002 metais. Svar-

* Aliuzija į Josepho Rudyardo Kiplingo „Džiunglių knygoje“ aprašytas paliaubas, kai ištikus sausrai, žvėrys susitaria nežudyti prie vienintelio likusio vandens šaltinio.

biausia, kad tarptautinio verslo raidos logika pareikalavo atskleisti investuotojams visą konfidencialią finansinę informaciją, pareikalavo maksimaliai nuspėjamos verslo aplinkos, t. y. visų svarbiausių įmonės veiklos aspektų įtvirtinimo įstatymais. Žodžiu, šiuolaikinis verslas pareikalavo šiuolaikiškų visuomeninių santykių, ir mes pradėjome nuosekliai jų siekti. Ne „apskritai“, o konkrečios mūsų šakos atžvilgiu. Vamzdinio transporto įstatyme mums pavyko įteisinti vadinamąją „lygiateisišką prieigą prie vamzdžio“, t. y. kvotos, anksčiau kas ketvirtį „kūrybiškai“ tvirtintos valdininkų, buvo aiškiai apibrėžtos įstatymų. Mums pavyko pasiekti, kad įstatymais būtų nustatyta muitų mokesčių skalė (buvusi dar viena masinė „lesyklėlė“) ir iškovoti dar kelias antikorpucines įstatymų pataisas. Ir tos pataisos buvo priimamos ne kuluaruose, o po viešų parlamento svarstymų. Kartą viešame pasitarime pas ministrą pirmininką Michailą Kasjanovą netgi pasiūliau keturiems ministrams aiškiai atskleisti, kodėl yra suinteresuoti išsaugoti ankstesnę tvarką. Jie viešai atsisakė, ir prieštaravimai buvo atmesti. Žodžiu, noriu pasakyti, kad muštynės iš tikrųjų vyko. Žinoma, metodai, palyginti su šiandieniniais, buvo vegetariški, bet nepatenkintųjų pakako. Tačiau vienu kyšininkų vietą kaipmat stengėsi užimti kiti. Aš supratau: be politinės pačių viršūnių paramos nieko nebus. Ir korupcijos klausimą buvo nuspręsta iškelti pokalbio su prezidentu metu. Pokalbio temai pritarė Vološinas* ir – jūs stebėsitės – Medvedevas, kuris tuo metu buvo prezidento administracijos vadovo pavaduotojas bei rengė pasitarimą su Verslininkų ir pramonininkų sąjunga. Matyt, klausimas buvo pribrendęs ne tik RVPS**. Pasitarimas plačiai nuskambėjo. Tai įvyko 2003 m. vasario 19 dieną. Tada aš kalbėjau apie milžinišką korupcijos rinką šalyje – 30 mlrd. dolerių, t. y. 10 proc. BVP. (Beje, 2008-ųjų pradžioje generalinis prokuroras paminėjo

* Aleksandras Vološinas – buvęs (1999–2003) Rusijos prezidento administracijos vadovas.

** RVPS (PCIII) – Rusijos Verslininkų ir pramonininkų sąjunga.

240 mlrd. dolerių – taigi jau 20 proc. BVP.) Neilgai trukus, kovą, prasidėjo puolimas. Ir jau tada tapo aišku: nori šunį mušt, lazda rasi. Pavyzdžiui, visada per rinkimus didžiosios įmonės padėdavo savo teritorijų deputatams, partijoms (ir pagal privalomą paskyrimą, ir savo nuožiūra). Kadangi įmonė vykdė informacijos viešinimo programą, neviešą paramą aš nusprendžiau nutraukti, ketinau padaryti ją atvirą ir skaidrią. Taigi parėmiau DJS* ir „Jabloko“ ne patyliukais, o viešai, ir ne įmonės, o savais, asmeniniais pinigais, prieš tai sumokėjęs mokesčius. Beje, kai kurie kiti mano kolegos taip pat atvirai parėmė sau politiškai artimesnius. Tokia praktika yra visiškai civilizuota, ir iš pradžių daugeliui valdininkų ji atrodė teisinga. Tačiau po 2003-ųjų vasario buvo pateiktas kitas aiškinimas – „rengimasis užgrobti valdžią“.

* DJS (СПС) – Dešiniųjų jėgų sąjunga.